

DOI: <https://doi.org/10.15407/eip2018.03.102>

УДК 338.3:633

JEL: Q 12, Q 19

Удова Л.О., канд. екон. наук,
старший науковий співробітник
ORCID 0000-0002-8216-0379
e-mail: u_lyudmila@ukr.net

Прокопенко К.О., канд. екон. наук,
старший науковий співробітник
ORCID 0000-0003-1456-4432
e-mail: k_prokopenko@ukr.net

ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України"

НІШЕВІ КУЛЬТУРИ – НОВІ ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ МАЛИХ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ

Розглянуто значення та економічний потенціал нішевих культур, які здатні значно диверсифікувати зерново-олійний напрям та знизити домінування у сівозміні соняшнику та ріпаку, надмірне вирощування яких значно виснажує верхні шари ґрунту. Висвітлено переваги (висока рентабельність, урізноманітнення сівозміни, диверсифікація виробництва) і недоліки (висока вартість посівного матеріалу та технологій вирощування; нестабільність попиту на більшість нішевих культур; складність пошуку ринку збуту нішевої продукції; реальна рентабельність може виявитись нижчою за очікувану) нішевих культур та запропоновано заходи щодо їх урівноваження. Важливою особливістю нішевих культур є складність масштабування їх виробництва та ресурсовитратність у вирощуванні. Виробництво нішевих продуктів не може стати прерогативою великих суб'єктів господарювання, оскільки вони використовують значні площі земельних угідь в умовах обмежених можливостей, що визначається природними та погодними умовами, застосуванням широкозахватної техніки, систем автоматизованого управління і контролю логістики. На противагу їм малі суб'єкти господарювання можуть застосувати агрономічні заходи, необхідні для вирощування нішевих культур і тому виробництво останніх виступає альтернативою їх функціонування. Економічний потенціал нішевих культур зумовлений високою ціною реалізації та значним, хоча й нестабільним, попитом на агропродовольчому ринку. Вирощування нішевих зернобобових культур є одним із найбільш перспективних напрямів розвитку малого агробізнесу. За дотримання технологій їх виробництва можна одержати набагато вищий дохід з 1 га зібраної площі, навіть порівняно з окремими високоліквідними зерновими й олійними культурами. Встановлено, що малі господарства не мають можливостей вийти на зовнішні ринки із традиційними культурами, однак вони можуть покращити свою прибутковість завдяки якості та нішевості виробленої продукції, оскільки на таку продукцію постійно зростає попит на світовому ринку.

К л ю ч о в і с л о в а : аграрний сектор, малі суб'єкти господарювання, нішеві культури, рентабельність сільськогосподарських нішевих культур, експорт нішевих культур

© Удова Л.О., Прокопенко К.О., 2018

Упродовж останнього десятиріччя в Україні спостерігається зростання виробництва та експорту сільськогосподарської продукції. Аграрний сектор забезпечує близько 12% валової доданої вартості, створює робочі місця близько 17% усіх зайнятих і виступає однією з небагатьох галузей, що демонструє високу рентабельність.

Українські аграрії традиційно вирощують значні обсяги зернових культур, переважно пшениці, кукурудзи та ячменю, що спрямовуються на виготовлення продуктів харчування, кормів для тварин і експорту. Також вітчизняному агросектору притаманне домінування виробництва технічних культур. Однак вирощування монокультур в умовах кліматичних змін та виснаження існуючих ресурсів потребує диверсифікації виробництва.

Разом із тим сьогодні дедалі більшої популярності у світі набирає тренд поширення так званої моделі споживання середнього класу, яка вже притаманна розвиненим країнам і величезними темпами зростає в Китаї, Індії та інших країнах, що розвиваються. Це означає, що збільшується кількість людей, які бажають споживати якісну та здорову їжу. Аналогічна тенденція спостерігається і в Україні. Відповідно зростає попит на продукти харчування з додатковою споживчою цінністю – органічні продукти, біопродукти, фермерські продукти, суперфуди, фітнес-продукти, інші продукти здорового харчування, основою яких є нішева продукція.

На думку вітчизняних вчених і аналітиків ринку, нішеві культури спроможні значно диверсифікувати зерново-олійний напрям, знизити домінування у сівозміні соняшнику та ріпаку, вирощування яких понад нормативні межі значно виснажує верхні шари ґрунту.

Проблеми та особливості розвитку виробництва та ринку нішевих культур вивчали Б.Супіханов [1], Ю.Кернасюк [2], Є.Малишко [3] та ін. Деякі аспекти виробництва нішевої продукції на основі використання принципів природокористування та інноваційно-інформаційної економіки відображені у роботах П.Скрипчука, В.Пічури, В.Рибака [4]. Однак питання ефективності та перспектив їх виробництва наразі зберігає свою дискусійність.

Метою статті є дослідження потенціалу вирощування нішевих культур як перспективного напрямку розвитку малих суб'єктів господарювання в аграрному секторі.

Термін "нішеві культури" з'явився в аграрному лексиконі не так давно, хоча ці культури вироблялися в Україні здавна, у невеликій кількості та переважно для особистих потреб. Не існує єдиної думки щодо того, які культури вважати нішевими. У сільськогосподарському виробництві нішевими називають культури, які використовують у сівозміні як попередники основних культур, а також культури-замінники для пересіву загиблих зернових чи олійних культур. Вони, як правило, не є біржовими і розраховані не на масового споживача, тому мають обмежений попит і низьку цінову еластичність попиту. На ринку нішевими називають культури, на які є ситуативний або постійний підвищений комерційний або соціальний попит, або продукцію, якої потребує вузький сегмент споживачів [5].

У наших умовах до нішевих культур, наприклад, можна віднести як ягоди, горіхи або мускусний гарбуз, льон, шафран, часник, так і екзотичні або традиційні, однак малопоширені, злаки (просо, сорго, спельту, жито, кіноа тощо), бобові, органічні продукти. Важливою особливістю нішевих культур є і те, що вони, як правило, досить ресурсовитратні у вирощуванні (виробництві) й їхнє виробництво у більшості випадків складно або неможливо масштабувати.

Отже, виробництво нішевих продуктів не може стати прерогативою агрохолдингів, оскільки вони оперують значними площами землі в обробітку в умовах обмежених можливостей, а саме природними та погодними умовами, застосуванням широкозахватної техніки, систем автоматизованого управління і контролю логістики.

Малі суб'єкти господарювання цілком спроможні застосовувати ті агрономічні заходи, що спрямовані на масимальне розкриття і реалізацію потенціалу земельної ділянки, рослини, тварини, до яких не вдаватимуться агрохолдинги.

За умов складної конкурентної боротьби з агрохолдингами рішенням для малих господарств може стати орієнтування на отримання прибутку не стільки від обсягів, скільки від якості й ексклюзивності товару, що і формуватиме їх конкурентні переваги на внутрішньому та зовнішньому ринках. Такою сферою діяльності є виробництво та реалізація нішевих товарів, щодо яких протягом останніх років зростає зацікавленість на світовому агропродовольчому ринку (табл. 1). Із наведених продуктів найбільшими темпами на світовому ринку зростає попит на квасолю, горох, часник, нут, мед, спаржу.

Таблиця 1

**Експорт нішевих сільськогосподарських продуктів
у світі, тис. т**

Показник	2000	2010	2015	2016	2016 до 2000, %
Горох	3384,7	4481,4	5272,1	6264,8	185,1
Квасоля	2623,2	3698,6	3699,0	3706,3	141,3
Овес	2727,9	2759,2	3160,5	2871,8	105,3
Нут	753,1	1188,1	2417,5	2395,2	318,0
Часник	735,5	1675,9	2139,5	1962,1	266,8
Сорго	8498,1	6318,3	13234,5	8673,4	102,1
Жито	2296,4	1385,3	1389,0	1009,5	44,0
Мед	373,6	468,7	663,7	650,5	174,1
Спаржа	184,8	310,8	341,0	379,9	205,6
Просо	249,2	383,0	388,6	350,1	140,3
Гірчиця	265,6	249,1	300,1	267,1	100,6
Гречка	158,2	124,7	166,3	153,3	96,9

Джерело: [6].

Причин переходу на нішеві культури чимало. Зокрема, академік НААН О.Іващенко акцентував увагу на двох вагомих причинах вирощування на вітчизняних полях нішевих культур: від посіву одноманітних рослин виснажуються верхні шари ґрунту, в результаті чого врожайність значно падає; на півдні України з кожним роком посилюються посухи, що не сприяє високому врожаю [7].

Виробництво нішевих культур, як і традиційних, має свої переваги і недоліки. До переваг можна віднести: високу рентабельність нішевих культур; урізноманітнення сівозміни та, як наслідок, покращення фітосанітарного стану на полях і стану ґрунтів (особливо, якщо йдеться про вирощування бобових культур); диверсифікацію виробництва як спосіб зменшити фінансові ризики підприємства на випадок неврожаю основних культур у господарстві.

До недоліків слід віднести: високу вартість посівного матеріалу та технологій вирощування; нестабільність попиту на більшість нішевих культур; складність пошуку ринку збуту нішевої продукції; те, що реальна рентабельність може виявитись нижчою за очікувану.

З метою урівноваження позитивних та негативних моментів вирощування нішевих культур необхідно ґрунтовно досліджувати ринки збуту з метою визначення найбільш затребуваних нішевих культур; чітко та детально розробляти інвестиційний план; вивчати технології вирощування нішевих культур [8].

Поряд із тим в Україні в контексті кліматичних змін, зокрема на півдні, з кожним роком посилюються посухи, що підвищує ризики вирощування традиційних сільськогосподарських культур. Тому в сівозміні потрібно включати стійкі до посух культури, які у посушливі періоди зможуть замінити традиційні. Саме таку функцію виконують зернові та зернобобові нішеві культури.

Особливе місце у забезпеченні продовольчої безпеки відведено зернобобовим культурам, оскільки вони відзначаються високим вмістом білка, за що цінуються в усьому світі. До нішевих зернобобових культур відносять квасолю, нут (турецький горох), сочевицю, чечевицю тощо. Також до них можна віднести і горох, попри те, що посівні площі під ним останніми роками різко зросли.

Зернобобові залишаються важливим джерелом харчового білка та цінними культурами у сівозміні. Тому виробники повернулися до них цілком закономірно, адже вони вигідні не лише з економічної чи продовольчої точок зору, а й з агрономічної.

Однією із зернобобових культур, що не набула широкого поширення в регіонах України, є нут, що виступає найкращим попередником під пшеницю, збагачуючи ґрунти азотом [9]. Нут теплолюбніший, ніж горох і сочевиця, стійкий до посух та невибагливий до родючості ґрунту. Саме тому це перспективна культура для південно-східних районів, де інші зернобобові культури низькоурожайні. При високій агротехніці можна отримувати урожай зерна

нута до 20 ц/га. Подібна урожайність у сої, однак в умовах посушливого клімату такий урожай сої можна отримати не завжди.

Серед зернобобових саме зерно нуту відзначається найвищими поживними цінностями, завдяки чому використовується у харчових і кормових цілях. У світовому землеробстві нут займає близько 12 млн га, з них у Індії – 8 млн га [9].

Нут, сочевиця і чечевиця залишаються екзотикою для більшості зацікавлених у цих культурах аграріїв через нестачу знань і досвіду технологій вирощування. У 2017 р. площі під сочевицею становили 8,3 тис. га, а врожайність – 14 ц/га, нуту – 13,7 тис. га і 13,8 ц/га відповідно.

Однією з найпопулярніших бобових культур є і квасоля, яку відносять до жаростійких культур. Вирощують її у нас в основному дрібні або середні фермерські господарства. Попит на цю культуру стабільний, а якість української квасолі задовольняє споживачів.

Світовий ринок квасолі становить 9 млн т бобів. Основними країнами – постачальниками квасолі є Ефіопія, Китай, Аргентина, Канада, США. Світова посівна площа культури становить близько 20 млн га [10].

Протягом останніх двох років Україна різко наростила обсяги експорту квасолі, а до 2020 р. заплановано збільшення площі посівів під квасолею до 75–85 тис. га [12]. Розраховуючи рентабельність нішевих культур, провідні світові аналітики визначили, що квасоля стала лідером.

Упродовж останніх років зростає популярність сорго, яке характеризується високою стійкістю до посух та невибагливістю до ґрунтів. Здатність переносити спеку в літні місяці та невелику кількість опадів робить цю культуру ефективною для вирощування в південних областях України. В особливо посушливі роки сорго висівають замість більш вологолюбної кукурудзи, що гине від засухи. Поживність кукурудзи і сорго дуже схожа, при цьому остання культура має нижчу вартість. Сорго є альтернативою і ячменю. Його використовують у тваринництві (зелену масу і зерно), промисловості (із сухих стебел деяких видів отримують червону фарбу для обробки шкіри) та харчовій галузі (для виробництва спирту, крохмалю). Особливо рентабельним є сорго для тих аграріїв, які господарюють у степовій зоні або займаються тваринництвом [9].

За останні 50 років посівні площі під сорго у світі зросли на 60%. Найбільше сорго висівають в Америці й Австралії. Експорт сорго постійно зростає через високий попит в Африці та Пакистані. У світовому масштабі зерно сорго перебуває на третьому місці після пшеничного та рисового за обсягом споживання у раціоні людини [11, 12].

Льон олійний, або ж льон-кудряш – технічна культура, яка вирощується здебільшого для потреб промисловості (виготовлення лаків, фарб, оліф). В Україні ринок льону займає невеликий сегмент загального ринку олійної сировини. Льон можна вирощувати в різних природно-кліматичних зонах України, він стійкий до посухи, є альтернативою у сівозмінах ярому ріпаку та соняшнику. Завдяки короткому вегетаційному періоду льон можна

збирати наприкінці липня і використовувати як попередник озимих культур [13, 14].

У всьому світі зріс інтерес до використання лляної олії в їжу через її лікувальні властивості [13, 14]. А внаслідок вимоги для країн ЄС, згідно з якою автовиробники зобов'язані використовувати для внутрішньої оббивки салонів і багажників автомобілів тільки натуральні матеріали (в тому числі на основі льону), яка набрала чинності у 2015 р., попит на волокно зростає ще більше.

Високий експортний потенціал, а також ефективність виробництва у поєднанні з високою цінністю культури як попередника дозволяють розраховувати на збільшення популярності льону серед вітчизняних агро-виробників.

Альтернативною культурою соняшнику є гірчиця біла, яка дає можливість збільшити виробництво рослинних олій без погіршення стану ґрунтів. Гірчиця сприяє збільшенню урожайності решти культур у сівозміні. Природно-кліматичні умови дозволяють вирощувати її практично в усіх регіонах. Гірчицю широко використовують у багатьох галузях народного господарства – харчовій (олія, насіння), фармацевтичній (порошок) промисловості, а також у тваринництві (зелена маса). Вона має значний попит у країнах Європи [15].

Овес вважається нішевою культурою, оскільки займає незначні посівні площі й здебільшого його врожай використовується як корм у тваринництві. Середня ціна на овес у 2017 р. становила від 3,3 тис. грн за тонну, а рентабельність – 20%.

Диверсифікувати виробництво сільськогосподарської продукції і знизити ризики від волатильності внутрішніх та світових цін на неї можна шляхом збільшення площ вирощування нішевих культур. Їх економічний потенціал зумовлений високою ціною реалізації та досить значним попитом на світовому агропродовольчому ринку.

Усі нішеві культури, окрім гороху, займають незначні посівні площі, порівняно з традиційними (табл. 2). Однак саме це робить їх у певному сенсі унікальними або нішевими.

Серед аналізованих нішевих сільськогосподарських культур в Україні у 2018 р. найбільші посівні площі у гороху – 435,5 тис. га, що на 82,4% більше проти аналогічного показника 2016 р. Досить значні площі зайняті вівсом, гречкою і житом, відповідно, 197,5 тис. га, 108,4 і 149,4 тис. га. Також варто виділити такі культури, як сорго і просо, посівні площі під якими у 2018 р. становили, відповідно, 43,1 і 52,2 тис. га.

Звичайно виробництво та збут нішевих культур потребують додаткових зусиль, знання технології та кон'юнктури ринку. Як наслідок, нішеві культури привертають значно менше уваги сільськогосподарських виробників порівняно із традиційними зерновими та олійними, зокрема пшеницею, кукурудзою, соняшником, ріпаком і соєю, посівні площі під якими у 2018 р. становлять 6617,3, 4580,8, 6058,2, 1042,4, 1709,4 тис. га відповідно.

Таблиця 2

Динаміка посівних площ під основними нішевыми сільськогосподарськими культурами в Україні, тис. га

Показник	2016	2017	2018		
			усього	у т.ч.	
				сільсько-господарські підприємства, %	господарства населення, %
Жито	143,4	169,3	149,4	57,6	42,4
Овес	210,0	198,3	197,5	37,1	62,9
Гречка	149,2	183,8	108,4	61,7	38,3
Сорго	63,5	70,2	43,1	75,4	24,6
Просо	102,6	56,1	52,2	58,2	41,8
Квасоля	34,8	42,8	39,8	24,1	75,9
Горох	238,7	410,6	435,5	95,7	4,3
Вика	12,8	6,3	4,7	87,2	12,8
Люпин	20,8	12,1	8,7	95,4	4,6
Нут	7,1	13,7	...*	100,0	-
Льон-кудряш	66,8	47,3	32,1	96,0	4,0
Гірчиця	47,2	40,8	57,9	92,7	7,3
Льон-довгунець	2,0	1,5	1,3	100,0	-
Коноплі	2,0	3,0	1,2	100,0	-
Коріандр	22,96	7,3	...*	100,0	-
Рослини лікарські	6,72	4,1	6,5	98,5	1,5

* Інформація відсутня.

Джерело: побудовано авторами на підставі статистичних даних ДССУ [16; 18].

Однак загалом їх економічний потенціал, у тому числі й експортний, є важливим для конкурентоспроможного та сталого розвитку вітчизняного агробізнесу, а за рівнем рентабельності вирощування та економічної ефективності окремі з цих культур можуть істотно перевищувати найбільш поширені його напрями.

Економічна ефективність вирощування нішевих культур характеризується двома важливими показниками – рівнем витрат та рентабельності виробництва.

У 2017 р. серед аналізованих нішевих культур найбільш витратним було виробництво гречки та зернобобових. Так, середня собівартість виробництва 1 ц гречки в усіх сільськогосподарських підприємствах України сягала 814,9 грн, а зернобобових – 432,3 грн (рис. 1).

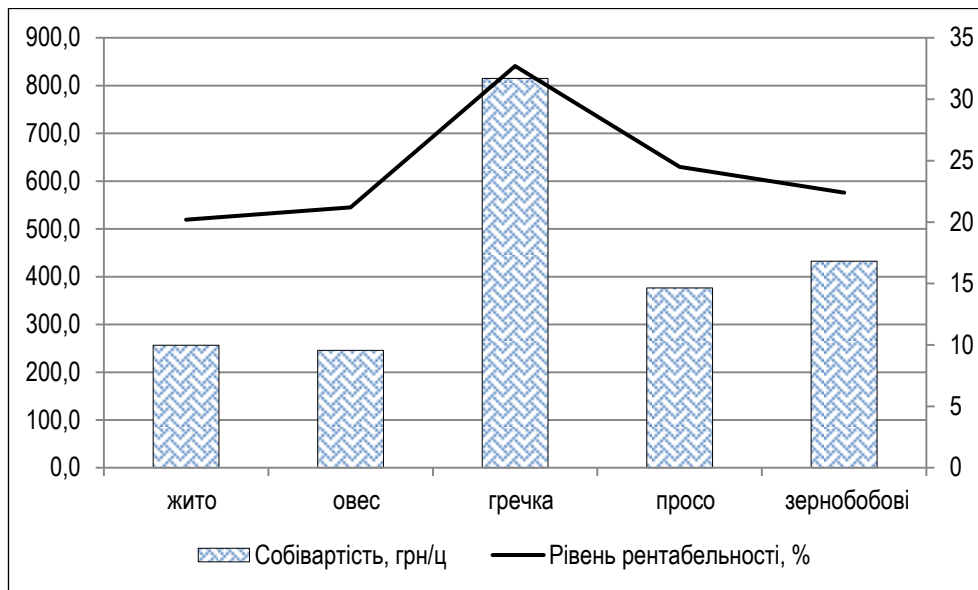

Рис. 1. Рівень рентабельності та собівартість виробництва деяких нішевих культур у сільськогосподарських підприємствах України у 2017 р.

Джерело: побудовано авторами на підставі статистичних даних ДССУ [17].

Найменш витратними нішевими сільськогосподарськими культурами стали жито та овес, середня собівартість виробництва 1 ц продукції зерна яких, відповідно, становила 256,6 та 245,8 грн. Високоприбутковими були гречка, просо та зернобобові культури.

За останні кілька років виробництво квасолі в Україні зросло більш ніж удвічі. Якщо в 2005–2010 рр. вирощувалося 30–35 тис. т квасолі, то в 2017 р. виробництво досягло 64 тис. т (рис. 2). Нарощування виробництва досягається як шляхом розширення площ, так і за рахунок використання високоврожайних сортів і гібридів.

В основному квасоля вирощується у господарствах населення – близько 75% загального обсягу, її якість цілком влаштовує як внутрішніх, так і зарубіжних покупців. Традиційно квасоля вирощується у західних областях України. У 2017 р. 47,2% української квасолі було вироблено в трьох областях: Івано-Франківській, Вінницькій та Хмельницькій.

Основними драйверами виробництва виступають привабливі ціни, а також стабільний експортний попит. Постійними покупцями української квасолі є європейські країни, зокрема Румунія, Німеччина, Боснія і Герцеговина. У менших обсягах купують квасолю Туреччина та Єгипет, але відвантаження цієї культури поступово зростають.

Ще однією популярною нішевою культурою є сорго, яке в Україні вирощується на півдні та південному сході, а саме в найбільш посушливих областях – Дніпропетровській, Миколаївській, Херсонській. Вирощують сорго також і у Житомирській області. Площі під сорго досягли піку в 2016 р., коли

існувала необхідність пересівання загиблих озимих зернових культур. Однак у 2017 р. вони знову зменшилися через особливості технологій вирощування: складності при збиранні, чутливості до зайвої вологи або її нестачі на деяких стадіях вегетації (рис. 3).

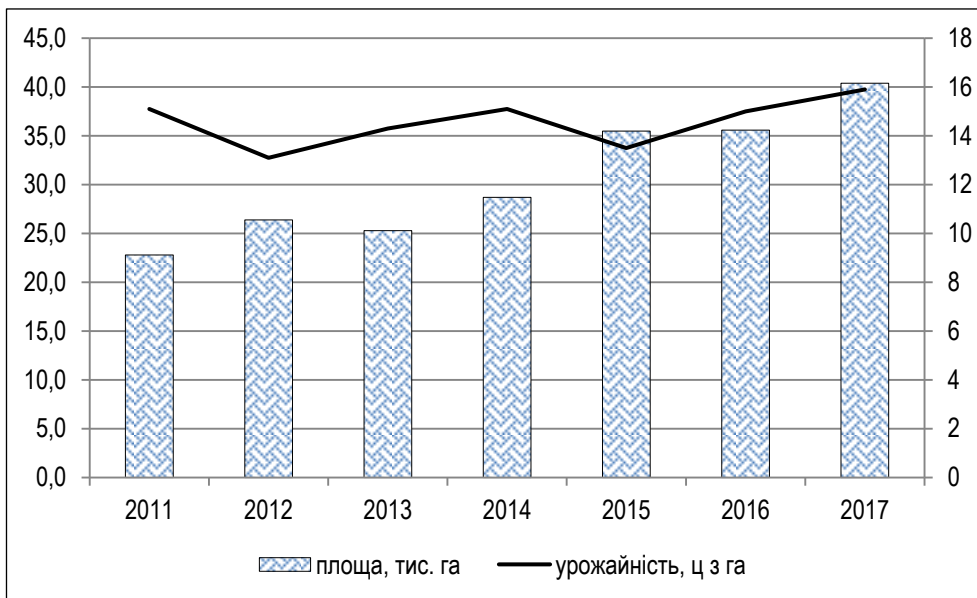

Рис. 2. Динаміка зібраних площ та урожайності квасолі в Україні

Джерело: побудовано авторами на підставі статистичних даних ДССУ [18].

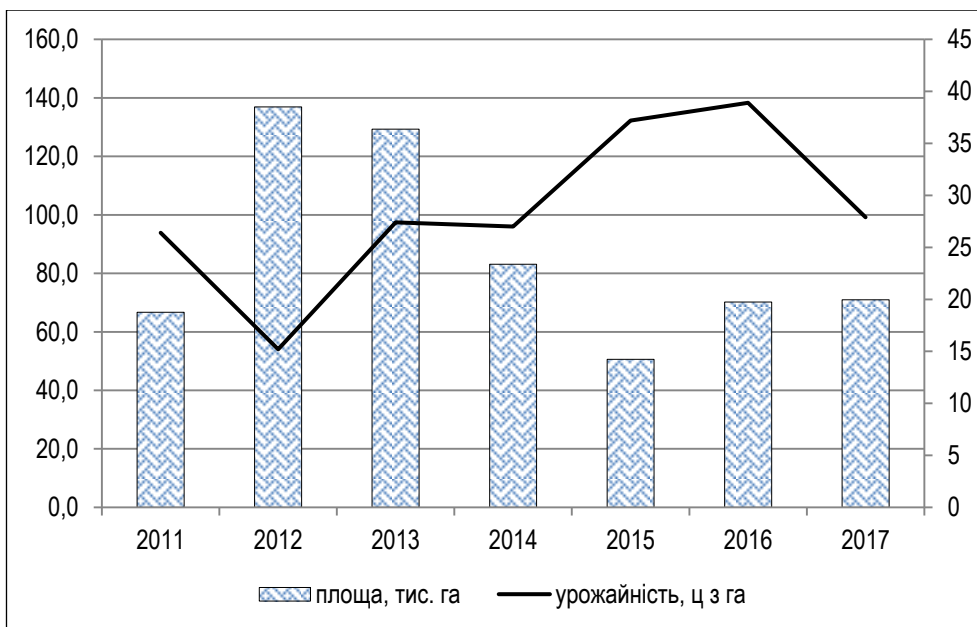

Рис. 3. Динаміка зібраних площ та урожайності сорго в Україні

Джерело: побудовано авторами на підставі статистичних даних ДССУ [18].

Отже, нішеві культури дають можливість вирішувати багато агрономічних проблем: страхуватись від посухи або відновлювати ґрунт, пересівати ними загиблі озимі культури.

Нішеві культури можуть допомогти у вирішенні проблем дотримання сівозміни та виснаження ґрунтів, що виникають через їх перенасиченість кількома основними сільськогосподарськими культурами. Однак однією з властивостей нішевої культури (за критерієм перевищення попиту над пропозицією) є суттєве зростання з часом обсягів її виробництва, а потім його поступове зниження.

Спеціалізація малих суб'єктів господарювання на вирощуванні нішевих культур дозволяє розширювати ринки збуту власної продукції. У малих господарств відсутні можливості виходу на зовнішні ринки із традиційними культурами, оскільки це переважно біржова продукція і її реалізація потребує формування великих партій товару. Однак ці господарства можуть покращити власну прибутковість та вийти на зовнішні ринки не за рахунок кількості реалізованої продукції (оскільки тут неможливо конкурувати із агрохолдингами), а завдяки якості та нішевості виробленої продукції. На світовому ринку на таку продукцію постійно зростає попит (табл. 1) і, відповідно, її експортний потенціал. Така продукція через обмеженість попиту або пропозиції не реалізується великими партіями та має сприятливу цінову кон'юнктуру.

Зростання світового попиту на нішеві культури сприяло зростанню виробництва цієї продукції в Україні та її експорту (табл. 3).

Таблиця 3

Експорт основних нішевих сільськогосподарських культур в Україні

Показник	2016		2017		I півріччя 2018	
	Обсяг, т	Ціна, дол. США за 1 т	Обсяг, т	Ціна, дол. США за 1 т	Обсяг, т	Ціна, дол. США за 1 т
Жито	6142,7	153,7	25040,9	155,2	24229,2	133,7
Овес	41759,3	136,5	11015,7	158,7	2318,9	224,1
Гречка	546,7	492,2	511,2	573,0	595,1	539,5
Сорго	93222,9	144,2	148272,6	145,8	104074,7	153,0
Сочевиця	1040,4	510,5	1843,9	580,3	4675,8	370,5
Квасоля	11189,1	534,6	11269,6	582,9	4404,5	682,0
Горох	358525,5	297,2	561300,5	238,7	249533,7	229,5
Часник	195,1	1466,3	238,6	1665,3	5,7	2102,7
Нут	6183,6	612,5	7507,8	757,2	1445,0	904,9
Насіння льону	44088,9	347,0	56919,2	340,7	6085,0	450,7
Насіння гірчиці	35383,3	499,7	23029,8	715,1	7542,2	844,5

Джерело: побудовано авторами на підставі статистичних даних ДССУ [19].

Експортний потенціал нішевих зернових та бобових культур представляє значний інтерес для вітчизняного агробізнесу. Ціни на нішеві зернобобові культури за останні роки зростали і залишаються досить високими порівняно з такими традиційними зерновими культурами, як, наприклад, пшениця, де ціни, навпаки, знизилися.

Таким чином, зазначені фактори зумовили підвищений інтерес вітчизняних аграріїв до розширення посівних площ під нішевими зернобобовими культурами. Однак безпосередньо саме кон'юнктура світового аграрного ринку визначальним чином впливає на ціни, а отже, стимулює розширення посівних площ під цими культурами.

Зростають обсяги експорту сорго, сочевиці, квасолі, гороху, насіння льону. Водночас аграріям слід звернути увагу на часник, нут, насіння гірчиці, на які зростають ціни. Україна втратила свої позиції як експортер гречки, при тому, що ця культура є рентабельною і реалізується на світовому ринку за досить високими цінами.

Обсяги експорту квасолі з України в 2016–2017 рр. значно зросли порівняно з попередніми роками. Якщо в 2014 р. квасолі усіх видів було експортовано близько 23 т, то уже в 2017 р. – 11269,6 т. За 6 місяців 2018 р. було експортовано 4404,5 тис. т. Майже 80% поставок у 2017 р. було здійснено у Болгарію, Велику Британію, Італію, Румунію, Боснію та Герцеговину, Ірак та Грузію.

Турецький горох (нут) вітчизняного виробництва експортується здебільшого в Туреччину, Єгипет, Лівію, Ірак, Саудівську Аравію, Пакистан, Йорданію, Ізраїль. Найбільші обсяги вітчизняної сочевиці у 2017 р. імпортували Франція, Німеччина, Бангладеш, ОАЕ. Експортні ціни на нут і сочевицю були одними з найвищих серед усіх нішевих зернобобових культур, однак у поточному році значно знизилися, що може негативно вплинути на виробництво цієї культури (табл. 3).

Середній рівень експортних цін на основні види нішевих зернобобових культур є значно вищим порівняно з пшеницею та кукурудзою. При цьому, наприклад, у 2017 р. середня вартість експорту турецького гороху виявилася найвищою – 757,2 дол. США за 1 тону, а сочевиці та квасолі звичайної – 580,3 і 582,9 дол. США відповідно.

Перспективними для вирощування нішевими культурами можуть бути амарант, еспарцет, спельта, коріандр, тмін, арахіс тощо. Амарант – культура, яка може належати як до зернових, так і до олійних, хоча її зазвичай вирощують як декоративні квіти. Амарант – відмінний харчовий продукт, його масло і пророщене насіння мають цілющі властивості. В Японії поживність зелені амаранту прирівнюють до м'яса кальмара [12].

Зелена маса еспарцету – сировина для сіна та сінажу. Еспарцет не тільки формує високі врожаї високобілкових кормів, а й невибагливий до ґрунтів, на яких він вирощується. За наявності вологи культура формує високі врожаї навіть на найбільш ґрунтах. Посіви еспарцету покращують структуру ґрунту, збагачують його гумусом і азотом, запобігають ерозії та деградації ґрун-

тів, нормалізують водний режим агроєкосистем, підвищують їх стійкість до посух та опустелювання території, розширюють біорізноманіття агроценозу, закріплюють агроландшафти.

Ще однією з перспективних культур є спельта, оскільки у Європі зростає попит на безглютенові продукти. Із цієї пшениці виробляють продукцію із маркуванням "gluten-free", яка є екологічно чистою і дорожчою порівняно з іншими товарами цієї споживчої групи. Спельта користується значним попитом у США, де близько 30% населення дотримується безглютенової дієти. Схожа тенденція прослідковується і в Європі [20].

Висновки

1. Освоєння нових технологій вирощування нішевих культур підвищує конкурентоспроможність і служить драйвером для малих суб'єктів господарювання. При цьому процес запровадження вирощування нішевих культур стримується через дефіцит якісного насіннєвого матеріалу, відсутність дієвих засобів захисту рослин і невпевненість виробників щодо збуту.

Хоча жодна з нішевих культур не зможе замінити традиційні олійні або зернові, однак поступове розширення їх виробництва дозволить диверсифікувати джерела отримання доходів малих суб'єктів господарювання. Також нішеві культури можуть стати вирішенням проблем дотримання сівозміни та виснаження ґрунтів, що виникають через їх перенасиченість кількома основними сільськогосподарськими культурами.

Виробництво нішевих культур може підвищити конкурентоспроможність та ефективність дрібних товаровиробників, яким для збуту виробленої продукції потрібно об'єднуватись у кооперативи, асоціації та групи виробників сільськогосподарської продукції. Адже завдяки цьому полегшується доступ до фінансових інструментів, покращуються можливості для переробки, зберігання, виходу виробника на зовнішні ринки.

2. Вирощування нішевих зернобобових культур є одним із найбільш перспективних напрямів розвитку малого агробізнесу, якому складно конкурувати з великими сільськогосподарськими підприємствами у виробництві традиційних зернових культур, а от з нішевими – реально. Окрім зазначеного, нішеві зернобобові культури за дотримання технології виробництва дають змогу одержати набагато вищий дохід з 1 га зібраної площі навіть порівняно з окремими високоліквідними зерновими й олійними культурами.

Нішеві зернобобові культури є важливим напрямом нарощування експортного потенціалу зернової галузі країни. За умов його ефективного використання цілком реально забезпечити диверсифікацію вітчизняного аграрного експорту та суттєво збільшити експортні валютні надходження, а також знизити залежність від кон'юнктури світового агропродовольчого ринку і ризики цінової волатильності.

3. Для держави нішеві сільськогосподарські культури є одним із стратегічних напрямів диверсифікації аграрного експорту та підвищення доходності

усієї галузі сільського господарства. Ефективно розвивати економічний потенціал вирощування нішевих культур можна, застосовуючи сучасні інноваційні технології їх вирощування, використовуючи якісний сертифікований насіннєвий матеріал високопродуктивних сортів за умов оптимальної системи удобрення і захисту рослин від шкідників та хвороб.

Список використаних джерел

1. Супіханов Б. Нішеві культури. *Вісник аграрної науки*. 2017. № 4. С. 58–64.
2. Кернасюк Ю. Експортний тренд – нішеві культури. *Агробізнес сьогодні*. URL: <http://agro-business.com.ua/agro/item/527-eksportnyi-trend-nishevi-kultury.html>
3. Малишко Є. Нішеві культури: боротьба за фермера. *Агробізнес сьогодні*. URL: <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichnyi-hektar/item/7920-nishevi-kultury-borotba-za-fermera.html>
4. Скрипчук П., Пічура В., Рибак В. Аспекти виробництва нішевої продукції на засадах економіки природокористування. *Збалансоване природокористування*. 2017. № 3. С. 18–26.
5. Володін С. Методичні засади фастплант-технологій швидкого виробництва нішевих культур. *Agricultural and Resource Economics*. 2017. Т. 3. № 4. С. 43–56. URL: <http://are-journal.com/are/article/view/134>
6. FAOSTAT. Trade. Crops and livestock products. URL: <http://www.fao.org/faostat/en/#data/TP>
7. Нишевые культуры могут разнообразить севооборот на украинских полях. *Latifundist.com*. URL: <https://latifundist.com/novosti/16547-nishevye-kultury-mogut-raznoobrazit-sevooborot-na-ukrainskih-polyah>
8. Нішеві культури: "за" та "проти". Зважитися на вирощування чи триматися традиційних культур? *Суперагроном*. URL: <https://superagronom.com/blog/250-nishevi-kulturi-za-ta-proti-zvajititsya-na-viroshchuvannya-chi-trimatisya-traditsiynih-kultur>
9. Ринки. Нішеві культури відвойовують землі у кукурудзи і соняшнику. *Мій бізнес*. URL: <https://msb.aval.ua/news/?id=26110>
10. Крупа О.М., Ясіновська І.Ф. Вирощування квасолі – новий тренд у сільськогосподарському виробництві. *Нетрадиційні види сільськогосподарського виробництва: відродження та розвиток: матеріали круглого столу / Львівський НАУ*. Львів, 2016. С. 12–16.
11. Як ідеально поєднати нішеві й основні культури. *AgroReview*. URL: <https://agoreview.com/news/yak-idealno-poyednaty-nishevi-j-osnovni-kultury>
12. Ексклюзив відвоює землі: нішеві культури. *Кам'янецький часопис*. URL: <http://klyuch.com.ua/articles/economy/eksklyuzyv-vidvoyovue-zemli-nishevi-kultury/>
13. Льон-кудряш. *DSV-Ukraina*. URL: <https://www.dsv-ukraina.com.ua/andere-kulturen/anbauvorteile>
14. Особливості вирощування льону олійного. *Пропозиція*. URL: <https://propozitsiya.com.ua/osoblivosti-viroshchuvannya-lonu-oliynogo>
15. Ринок потребує нішевих культур! *Агропрофі*. URL: <http://www.agroprofi.com.ua/statti/1341-rinok-potrebue-nishevikh-kultur>
16. Посівні площі сільськогосподарських культур під урожай / ДССУ. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
17. Витрати на виробництво продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах / ДССУ. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

18. Площі, валові збори та урожайність сільськогосподарських культур, плодів, ягід та винограду / ДССУ. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
19. Зовнішня торгівля окремими видами товарів за країнами світу / ДССУ. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
20. Спельта – перспективний сегмент європейського ринку. *Аграрний тиждень*. URL: <http://a7d.com.ua/novini/33088-spelta-perspektivnyi-segment-yevropeyskogo-rinku.html>

Надійшла до редакції 31.07.2018 р.

*Удова Л.О., канд. екон. наук,
старший науковий співробітник*

*Прокопенко К.А., канд. екон. наук,
старший науковий співробітник*

ГУ "Институт экономики и прогнозирования НАН Украины"

НИШЕВЫЕ КУЛЬТУРЫ – НОВЫЕ ПЕРСПЕКТИВЫ ДЛЯ МАЛЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ

Рассмотрены значение и экономический потенциал нишевых культур, которые способны значительно диверсифицировать зерно-масличное направление и снизить доминирование в севообороте подсолнечника и рапса, чрезмерное выращивание которых значительно истощает верхние слои почвы. Показаны преимущества (высокая рентабельность, разнообразие севооборота, диверсификация производства) и недостатки (высокая стоимость посевного материала и технологий выращивания; нестабильность спроса на большинство нишевых культур; сложность поиска рынка сбыта нишевой продукции; реальная рентабельность может оказаться ниже ожидаемой) нишевых культур и предложены меры по их уравниванию. Важными особенностями нишевых культур являются сложность масштабирования их производства и ресурсозатратность в выращивании. Производство нишевых продуктов не может стать прерогативой крупных субъектов хозяйствования, поскольку они используют значительные площади земельных угодий в условиях ограниченных возможностей, что определяется природными и погодными условиями, применением широкозахватной техники, систем автоматизированного управления и контроля логистики. А вот малые субъекты хозяйствования, напротив, могут применить агрономические мероприятия, необходимые для выращивания нишевых культур и поэтому производство последних выступает альтернативой их функционирования. Экономический потенциал нишевых культур обусловлен высокой ценой реализации и значительным, хотя и нестабильным, спросом на агропродовольственном рынке. Выращивание нишевых зернобобовых культур является одним из наиболее перспективных направлений развития малого агробизнеса. При соблюдении технологий их производства можно получить гораздо более высокий доход с 1 га убранный площади, даже по сравнению с отдельными высоколиквидными зерновыми и масличными культурами. Установлено, что малые хозяйства не имеют возможностей выйти на внешние рынки с традицион-

ными культурами, но они могут улучшить свою прибыльность благодаря качеству и нишевости продукции, поскольку на такую продукцию постоянно растет спрос на мировом рынке.

Ключевые слова: аграрный сектор, малые субъекты хозяйствования, нишевые культуры, рентабельность сельскохозяйственных нишевых культур, экспорт нишевых культур

*L.Udova, Ph.D. in Economics, Senior Researcher,
K.Prokopenko, Ph.D. in Economics, Senior Researcher
Institute for Economics and Forecasting, NAS of Ukraine*

THE NICHE CROPS AS A NEW PROSPECTIVE GUIDELINE FOR SMALL FARMS

The article deals with the importance and economic potential of the niche crops, which are able to significantly diversify the existing grain-oil specialization of Ukrainian agriculture, reduce the domination of sunflower and rape in the crop rotation, whose excessive cultivation greatly depletes the upper layers of soil. The authors reveal various aspects of growing the niche crops including the advantages (high profitability, diversification of crop rotation, and production diversification) and disadvantages (high costs of sowing material and growing technologies, instability of demand for most niche crops, difficulty in finding the inlets for the niche produce, and uncertain profit expectations), and propose measures for their balancing.

An important feature of the niche crops is the complexity of scaling their production and high resource consumption of their cultivation. The production of niche products can not become a prerogative of large business entities, since they use large areas of land under limited conditions, which is determined by natural and weather conditions, wide gauge machinery, automated control systems and logistics control. In contrast, small business entities can apply the agronomic measures that are necessary to grow niche crops, and therefore the production of the latter serves for them an important alternative in their operation.

The high economic potential of niche crops is due to their high prices implementation and a significant, though unstable, demand on the agro-food market. Growing niche legumes is one of the most promising areas for the development of small agribusiness. By observing their production technologies, you can get increased profits from 1 hectare of harvested area, even compared to some very liquid cereals and oilseeds. It has been established that small farms do not have the opportunity to enter foreign markets with traditional crops, but they can improve their profitability due to high quality and niche orientation of their manufactured produce, since such produce enjoys a constantly growing demand on the global market.

Keywords: agrarian sector, small business entities, niche crops, profitability of niche crops, export of niche crops

References

1. Supikhanov, B. (2017). Niches crops. *News of agrarian sciences*, 4, 58-64 [in Ukrainian].
2. Kernasiuk, Yu. (2015). The export trend – niche cultures. Retrieved from www.agro-business.com.ua [in Ukrainian].
3. Malyshko, Ye. (2016). Niche crops struggle for farmer. Retrieved from www.agro-business.com.ua [in Ukrainian].
4. Skrypchuk, P., Pichura, V., Rybak, V. (2017). Aspects of production of niche products on the basis of the economy of nature use. *Balanced nature using*, 3, 18-26 [in Ukrainian].
5. Volodin, S. (2017). Methodical bases of fastplant-technologies for the fast production of niche cultures. *Agricultural and Resource Economics*, 3, 4, 43-56. Retrieved from www.are-journal.com [in Ukrainian].
6. FAOSTAT. Trade. Crops and livestock products. Retrieved from www.fao.org
7. Niches crops can diversify the crop rotation in the Ukrainian fields (2013). Retrieved from www.latifundist.com [in Russian].
8. Niches crops: for and against. Decide to grow or keep traditional crops? (2018). Retrieved from www.superagronom.com [in Ukrainian].
9. Markets. Niches crop corn and sunflower seeds (2017). Retrieved from www.msb.aval.ua [in Ukrainian].
10. Krupa, O., Yasinovska, I. (2016). Bean cultivation is a new trend in agricultural production. *Nontraditional types of agricultural production: regeneration and development*. Lviv. 12-16 [in Ukrainian].
11. How to perfectly combine niche and basic crops (2018). Retrieved from www.agro-review.com [in Ukrainian].
12. Exclusive conquer land: niche crops (2017). Retrieved from www.klyuch.com.ua [in Ukrainian].
13. Flax oil (2018). Retrieved from www.dsv-ukraina.com.ua [in Ukrainian].
14. Features of growing flax oil (2017). Retrieved from www.propozitsiya.com [in Ukrainian].
15. The market needs niche crops! (2016). Retrieved from www.agroprofi.com.ua [in Ukrainian].
16. Planted area of agricultural crops under the harvest (2016-2018). State Statistical Service of Ukraine (2016-2018). Retrieved from www.ukrstat.gov.ua/ [in Ukrainian].
17. Costs of agricultural production in agricultural enterprises (2017). Retrieved from www.ukrstat.gov.ua/ [in Ukrainian].
18. Areas, production and yield agricultural crops, fruits, berries and grapes. State Statistical Service of Ukraine (2011-2017). Retrieved from www.ukrstat.gov.ua/ [in Ukrainian].
19. Foreign trade of certain types of goods with countries of the world (2016-2017). State Statistical Service of Ukraine (2016-2017). Retrieved from www.ukrstat.gov.ua/ [in Ukrainian].
20. Spelt is a promising segment of the European market (2017). Retrieved from www.a7d.com.ua/ [in Ukrainian].